

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ

КАКО РАЗГОВАРАТИ СА АТЕИСТИЧКИМ
ЕВОЛУЦИОНИСТОМ РИЧАРДОМ ДОКИНСОМ
ПОВОДОМ ЊЕГОВЕ КЊИГЕ „ЗАБЛУДА О БОГУ”

Биолог и филозоф, Ричард Докинс (рођен 1941. године), професор је на Оксфордском универзитету, плодан је писац, објавио је већ десетак књига које су преведене на готово све европске језике. Ричард Докинс пише лако и једноставно о најтежим проблемима човека и света, о Богу, еволуцији, „себичном гену” и моралности, и то увек чини проницљиво и оштро, заступајући непоколебљиво атеистичко-еволуционистичку теорију о животу, његовом настанку и о човеку.

У Предговору другом, енглеском издању књиге *Заблуда о Богу*, Ричард Докинс прегледно и јасно износи главне примедбе својих критичара (углавном су то теисти различитих занимања, мада има и атеиста) на које ће одговарати брижљиво и рационално дуж целе своје књиге, на близу четири стотине страна. Изнећу најпре на увид неколико критика упућених Ричарду Докинсу које ми изгледају оправдане: 1. Не смете критиковати религију а да детаљно не анализирасте озбиљне теолошке књиге, 2. Увек нападате најгору религиозност, а занемарујете најбољу, 3. Фундаменталиста сте исто онолико колико и они које критикујете, 4. И ја сам атеист, али религија неће нестати. Помирите се с тим, 5. Зачуђујуће је како много интелектуалаца „верује у веровање”, без обзира на то што сами нису религиозни.

Моје прве асоцијације на ове примедбе покушавају да буду, колико је то могуће, објективне, а оне гласе: Човек је биће које неизбежно у нешто верује, и то је, једноставно, „природно”. То „нешто” у шта човек верује, збуњујуће је разноврсно и

мноштвено. Зато сам лично склон веровању у „разреде” у којима се човек учи, са ове и са оне стране; са оне стране, разуме се, да подразумева опет једно „природно веровање” – у бесмртност људске душе. „Разреди” могу да објасне веровања људи, све од нечега најглупље могућег, па све до највеличанственијих представа о Богу и стварању Живота.

Оно што ме занима (и увек ме је занимало) јесте како човек постаје атеиста, теиста, агностик. Како је онда и када Ричард Докинс *йосїао(?)* атеиста? Да ли је то био рани утицај родитељског васпитавања, нека свесна или несвесна траума, или постепен увид преко научних истраживања?

Ричард Докинс наводи научнике који се не изјашњавају као атеисти (али ни као теисти), као на пример Карл Сеган, Алберт Ајнштајн, већ који говоре о *осећању стїрахойшїїовања* према устројству света. Тако, Алберт Ајнштајн пише: „Не покушавам да замислим личног Бога; довољно је осећати страхопоштовање према устројству света, колико наша ограничена чула дозвољавају да га разумемо.” Ако бисмо реч осећање у оваквом исказу о „величанствености космоса” можда могли довести у везу са *доживљајем*, без обзира на то колико је сваки наш доживљај субјективан, личан, овај доживљај буде некада довољан за научнике, као и за човека било ког занимања, да одгаји у себи *стїрахойшїїовање* „према устројству света”, али онда и преко Устројитеља, без обзира на то што је таква једна представа опет лична, јер и тај Творац (у монотеизму) Личност. Дубок конфликт, међутим, у човеку који тако осећа и говори, изгледа нерешив. Са друге стране, одбијање да се Творац универзума схвати као Личност – што је чест случај и код великих научника који одбијају сваку антропоморфну представу Творца – доводи до појма „дубоко религиозног неверника”, како је Алберт Ајнштајн једном самог себе назвао. Неверник, само у смислу уобичајеног и најраширенијег појма Бога у монотеистичким религијама. „Дубоко религиозан неверник”, могао би пре да буде неки образовани будиста или таоиста, на пример. „Метафорички или пантеистички Бог философа”, пише Ричард Докинс, „светлосних је година далеко од Бога који се уплиће, чини чуда, чита мисли, кажњава грехове, услишава молитве – Бога Библије, свештеника, мула и рабина”, подсећајући ме овим речима изнова на поменуте „разреде” у којима сви људи уче, и то у различитим разредима. Одбацујући антропоморфне представе о Богу који *кажњава и наџраћује* (да ли су овакве представе можда ипак архетипске?) овакав човек (без обзира на знање и имање), сврстава се или у „приватно религиозне” људе, а таквих има понајвише у земљама

данашње западноевропске цивилизације, или су овакви људи на путу атеизма, равнодушности према религији, у најбољем случају постају опрезни агностичари.

До атеизма се, међутим, може стићи и много брже, било за теоретичаре или практичаре свакодневног живота; наиме, преко злоупотребе, преко свесног и/или несвесног искривљавања циљева религијских предводника кроз историју, нарочито (за нас увек актуелног) хришћанског учења и Христовог Јеванђеља. Не мисли другачије ни врли државник Индије Нехру (веома је добра његова књига, и код нас преведена *Откриће Индије*) када каже: „Призор онога што називамо религијом или организованом религијом, у Индији или другде, испунио ме је ужасом и често сам га осуђивао и желео да га се решимо. То се скоро увек сводило на слепо веровање и чињење, догму и задртост, сујеверје и искоришћавање и очување установљених интереса.”

Како делују друкчије охрабрујуће речи о религији које долазе од једног стварно религиозног човека, Гандија: „Ја сам Индус, ја сам муслиман, ја сам Јеврејин, ја сам хришћанин, ја сам будист!” Ове речи не долазе од неког апстрактног мислиоца, или само песника, већ од једног великог државника који, бавећи се политиком, не занемарује ни свој аутентичан религиозан доживљај; од оваквог Гандијевог или сличног доживљаја, почиње мистика, најзначајнији и најпотреснији део у свакој религији (довољно је да се сетимо Рабије, жене-суфимистичарке у исламу, Светог Јована од Крста у римокатоличкој мистици или Светог Серафима Саровског у православљу).

А шта је са агностицизмом, ни вером ни невером, ни *да ни не* Богу, а при свему, није реч о агностицизму као млакости духа, као компромису или опортунизму. Саму реч (агностицизам) сковао је један од највећих европских књижевника у XX веку, Енглез Олдос Хаксли, који пише: „Негативна формулација агностицизма била би, када се ради о интелекту: не узимајте здраво за готово да су закључци извесни уколико нису доказани или их је немогуће доказати. Ово сматрам агностичком вером и ако је човек усвоји у целини и потпуно, неће се стидети да погледа свемиру у лице, шта год му будућност наменила.”

Ова зрела мисао, иако потиче од једног познатог европског интелектуалца који није био философ, већ уметник, могла би да задовољи и неког критички расположеног мислиоца, када је реч о религији. Овај мислилац, пошто је савладао и догматизам и скептицизам у своје развоју (индивидуацији, рекао би Јунг) и стигао до критичког стадијума мишљења, на могућем је путу да овај трећи, критички степен у развоју личности, ако не потпуно, бар

делимично изједначи са племенитом вером агностичара, о којем говори Хаксли. Племенит, јер и уздржан, и трпелив агностицизам који не мора да каже себи (и другима): *ignoramus et ignorabimus* (не знамо и нећемо знати), јер у њему може остати скривена нада на једино могуће у будућности „индивидуационог процеса” таквог човека: скок у егзистенцију, или у веру!

*

„Заморан је клише”, пише Ричард Докинс, „по коме се наука бави питањима која почињу са *како*, док је само теологија кадра да одговори на питања која почињу са *зашто*... Уколико наука не може да одговори на неко питање, зашто би ико помислио да религија може?”

На овакво размишљање и поређење Ричарда Докинса, треба да се опет сетимо уводне (у овоме чланку) примедбе једног критичара Ричарда Докинса: „И ви сте фундаменталиста када критикујете друге фундаменталисте!” Сваки прави верник, али и паметан агностик, могао би да са правом обрне смисао Докинсове тврдње: Зашто религија не би могла да одговори на питање *зашто*, када то није у стању ни развојна наука? Тако се и један озбиљан мислилац, Ричард Докинс може да нађе у редовима фундаменталиста, пошто само од науке очекује да одговори на вечно човеково питање: Зашто? Хришћанска религија је била прва међу ранијим религијама света, која је питање *зашто* преокренула у *ко* (Шта је истина, пита Пилат; хришћанин одговара да треба питати ко је истина, а ово за себе каже једино Исус Христос: Ја сам Пут, Истина и Живот).

*

Одувек се знало да је превођење са једног језика на други сложен, одговоран и ризичан задатак (посебно када се преводе свети списи из религије). Посебно воле атеистички научници да се окомљују на преводе Јеванђеља, мада (неки преводи) не остављају равнодушним ни хришћанина, као на пример: Реч пророка Исаије (која се сматра у хришћанству пророчком) да ће девица родити Спаситеља света, изазива забуну јер хебрејска реч „млада жена” (*almah*) код Исаије, преведена је грчком речи *parthenos* што значи девица. Слично је и са речима *kamilos* или *kamiles* у Јеванђељу у којем се говори о тешкоћама богаташа да уђе у царство небеско; или речи Исусове на Крсту упућене покајаном разбојнику: „Бићеш данас” или „Данас ти кажем

бићеш са мном у рају.” Ричард Докинс не пропушта да укаже на ове сумњиве преводе, али цинично и неправедно проглашава Јеванђеља „измишљотинама”.

Попут оног покајаног разбојника на Голготи, хришћани су износили безброј примера покајаних неверника на самртној постељи. Ричард Докинс се и са оваквим примерима подсмева, очигледно у њих не верујући (опет неправедно). Последња исповест умирућег човека у пуној свести, света је тајна у хришћанству која открива право „чистилиште” и пре смрти. Приликом ове последње исповести изрони некад, из дубине несвесног умирућег човека неки неосвешћен, самим тим непрепознат грех који је, иако непрепознат могао повремено, у току живота, да мучи његовог починиоца.

*

Тражити доказе за постојање Бога одавно је постало смешно, иако је средњовековна, па и нововековна хришћанска теологија наводила немали број „доказа” (морални, онтолошки, космички итд.). Мартин Хајдегер се са једва приметном иронијом упитао: Зар је Богу потребан доказ о своме постојању? Богу сигурно да није потребан, али људима јесте, из простог разлога што им недостаје вера. Научник Ричард Докинс такође стално потеже за доказима (којих наравно да нема када је у питању Божја егзистенција) па, помало наивно за његову памет, наводи *могући одговор* енглеског философа Бертранда Расела на питање шта би рекао када би се после смрти нашао пред Богом у којег није веровао: „Недовољно доказа” био би, према Докинску, „бесмртан одговор”. Делује такође наивно и сигурно нетачно када Ричард Докинс, у своме сујетном убеђењу да Бога нема, дрско пише да ћемо живети бољим, пунијим животом (?) ако се кладимо на то да Бог не постоји, него да постоји, јер би ово друго значило траћење драгоценог времена на обожавање Бога, жртвовање, ратовање и умирање у његово име.

*

Како су жива бића на Земљи, закључно са човеком, настала – стално је и давнашње питање, и научника и философа и религиозних мислилаца. Творац читаве васионе и живота на Земљи, или случај? Ричард Докинс наводи речи једног креационисте које ће већина људи који *верују* у Творца поздравити: „Поједине природне појаве су статистички невероватне, превише сложене, лепе и

инспиративне да би настале услед случајности. Промисао је једина алтернатива случају.”

Закључак Ричарда Докинса, међутим, гласи: „Иза стварања стоји Творац. Одговор науке на ову наопаку логику увек је исти. Промисао није једина алтернатива случају. Природна селекција је боље решење.” Вреди ли расправљати са убеђеним еволуционистом и атеистом Ричардом Докинсом? На појединим је креационистима-научницима, на философима, чак и на великим уметницима да о томе сами одлуче. Има ли компромиса, или искључивост (на обема странама) остаје да влада?

Више нам прија Ричард Докинс (и то ћемо увек ценити код њега) када престаје да буде тако непоколебљиво сигуран у предност еволуције, већ када поставља *питања* судбине космоса, на пример: Да ли ће се космос у будућности увек даље ширити или и скупљати (почињући од „великог праска” као *почећка*), при чему ће „закони и константе сваки пут добијати *нову вредност*”, при томе у знању да „од свих свемира у низу само је мањини часовник намештен на битне услове”; или је „наш свемир *осуђен* на вечито ширење”, чему је Докинс пре склон (подвукао В. Ј.).

*

Људе је одувек занимало откуд човеку вера у Бога (богове). Ричард Докинс такође поставља ово питање, на следећи начин: „Знајући да смо производ дарвинистичке еволуције, требало би да се запитамо каквим је то притиском (или притисцима) природна селекција подстакла *нагон за религијом*” (подвукао В. Ј.). Као што је познато, Карл Густав Јунг сматрао је да је *homo religiosus* један од најстаријих архетипова у колективно несвесном свих људи. Није препоручљиво изједначавати појмове, нагон и архетип (као ни идеју „воље за смислом” Виктора Франкла, са појмом нагона) мада Јунг (а и Франкл) није био далеко ни од оваквог ризика. Не желећи, као еволуциониста и атеиста, никако да поистоветити „нагон за религијом” са могућом или стварном егзистенцијом Божјом, Ричард Докинс спомиње тражења савремених неуролога „центра за Бога” у мозгу, али каже да чак и када би се овакав центар пронашао (неки савремени неурофизиолози мисле да су на добром путу да такав центар у мозгу збиља открију) „дарвинистички научници какав сам ја и даље ће желети да схвате притисак природне селекције који је подржавао тај центар”. Наука која се бави истраживањем мозга и могуће везе човековог „нагона за религијом” са мозгом, и можда неким одговарајућим „центром за Бога” у њему, на путу је да сматра да је нагонска потреба

човека за религијом у служби нагона самоодржања. У случају оваквог закључивања, „нагон за религијом” не би имао никакве везе са постојањем Бога, већ само са позитивним развојем дарвинистичке еволуције. Sic (просто-напросто), за дарвинистичке еволуционисте, Бога дефинитивно нема и поред постојећег „нагона за религијом”!? „Биолошки смо програмирани да приписујемо намере бићима чије нам је понашање важно”, каже Ричард Докинс. „Пројекција” као Фројдов „механизам одбране”, добија овако и своју биолошку подлогу.

Не знам да ли је тачно да је Волтер једном рекао: Ако Бога нема, требало би га измислити! Изгледа да се и дарвинистички научник Ричард Докинс приклонио мање борбеном атеизму, прихватајући „добробит” религиозног „нагона”, јер пише: „Сада имамо довољно материјала да се окренемо миметичкој теорији о религији. Поједине религијске идеје би могле, попут гена, да преживе због апсолутне добробити.” А онда, Ричард Докинс паметно признаје и указује на Тајну неразумљивог, неоткривеног, непознатог, па зато пише: „Постоје извесне чудне ствари (на пример, Тројство, транскуптанција¹, утеловљење) за које нам није *суђе*но да их разумемо. Немојте ни *покушавајући* да схватите неку од њих, јер вас сам покушај може уништити.” Можда је Ричард Докинс у праву када овако пише, јер приближавање човека божанском Огњу може збиља да га уништи; али онда, зар није требало споменути веру која у неким важним областима живота (практичним као и теоријским) трансцендира знање!

Ричард Докинс се с правом подсмева доста честом питању које чује од хришћана: Ако нема Бога, зашто бити добар? Зар смо ми заиста добри (када смо добри, а то баш и није често?) да би нас Бог наградио или поштедео казне; ако је тако биће да је Алберт Ајнштајн био у праву када је рекао: „Ако су људи добри само да не би били кажњени и да би били награђени, онда смо одиста бедна дружина.”

*

Стално питање о узроцима природних катастрофа (2004. године цунами у Азији, али и честа понављања земљотреса и поплава) траје хиљадама година, актуелно је и данас. Ричард Докинс наводи истраживања која показују да око половина Американаца тумачи овакве појаве онако како је Библија тумачила причу о Ноју; слично је и са бар половином становника Азије који

---

¹ Преображавање једне суштине у другу.

цунами тумаче увећањем људских грехова у последње време, односно деловањем Бога, а не тектонским кретањима, како овакве пошасте тумачи наука. Коментар Ричарда Докинса је логичан: „дрска егоцентричност људи ... који себи придају велику важност, а своје мале, досадне грехе уздижемо на ниво космичког значаја”. Закључак би могао да буде једноставан: више од половине човечанства живи од незнања, непросвећености, лошег конзервативизма, у страху од *друџачијеџ*.

Постоји, додуше, према неким школованијим хришћанима, и треће „решење” космичких и земаљских катастрофа. Са једне стране, индетерминизам космичких збивања праћен *нејпредвидљивошћу*, са друге стране, када је реч о земаљским природним пошастима, могуће је да ипак делимичан утицај имају јаке енергије Зла која избија из људи и која можда може да утиче на природне појаве. Ричард Докинс би вероватно само одмахнуо руком на овакву претпоставку. Остаје, међутим, бар за мене, и нешто убедљивије: хипотеза о „разредима” у којима људи уче, како појединци тако и народи и цело човечанство. Велики Хераклит би рекао: Бог нас посматра као што ми посматрамо децу.

У својим нападима на ратоборност хришћанске цркве кроз векове, Ричард Докинс стигао је и до Мартина Лутера и његових наводних речи на сабору у Вормсу: „Сви Јевреји треба да буду протерани из Немачке” (вероватно су ове речи надахнуле Адолфа Хитлера о истребљењу Јевреја, не само из Немачке), а Лутер треба да је написао књигу *О Јеврејима и њиховим лажима* описујући Јевреје као „змијско легло”. За Адолфа Хитлера се зна да је мрзео хришћанство, мада није гонио хришћанске вероисповести у Немачкој, као што је то немилосрдно чинио Стаљин у православној Русији. Хитлер ипак није пропустио да каже (1941. године): „Долазак хришћанства је највећа несрећа која је погодила човечанство. Болшевизам је ванбрачно дете хришћанства. Оба су изум Јевреја.” Врло вероватно је да је Хитлер био пагански настројен са вером у Провиђење (како је сам изјављивао) које му је спасавало живот у бројним атентатима, нарочито бројним од 1939. године до краја Другог светског рата.

Обичан човек, било да је он религиозан или не (или је само побожан) ужасава се пред вешћу да је у једној америчкој држави, релативно скоро, подметнут експлозив у једној болници у којој се, између осталих интервенција, врше абортуси, при чему је убијен и један лекар који је абортусе вршио. Овај стравичан догађај пружио је прилику Ричарду Докинску да укаже на фанатичност религиозних људи у хришћанству и у исламу. „Они нису психотичне личности”, пише Ричард Докинс, „то су религиозни

идеалисти који према својим гледиштима поступају рационално.” Муслиманске самоубице још су додатно уверени да је мученички подухват исказивања своје правоверности џихаду, као начин показивања своје вере у Алаха „сладак-најслађи”.

Познато је да је у све три монотеистичке религије врхунска врлина „неупитна вера, религија која не подстиче постављање питања... Не морате да образлажете оно у шта верујете.” Да не би и самог себе сврстао у фанатичне атеисте, као што је с правом указао на фанатичне теисте, Ричард Докинс се не одриче културног наслеђа човечанства, а у њему и религије, јер опет подстицајно пише да сматра, заједно са другим антрополозима, да је „освит људске свести тренутак у историји кад су људи спознали да су спољашњи гласови које чују заправо унутрашњи”, а онда још додаје, и за себе и за друге утешну поруку која гласи: „Можемо се одрећи веровања у Бога, али сачувати везу с богатим наслеђем.”

Како на ове оправдане примедбе Ричарда Докинса, када су у питању монотеистичке религије, сталожено и убедљиво одговорити? Тешко да Ричарду Докинсу није познато да се до спознаје Бога (а никад се до ове спознаје не може у потпуности стићи) не долази истим путем као што се долази до спознаје у природним наукама. Прва спознаја – бар донекле, када је реч о Богу – могућа је самоспознајом, мучним тражењем Бога у себи (као што је беспримерно добро чинио Достојевски), али зашто би овај пут тражили од научника природе Ричарда Докинса који није уметник, јер је научник.

Када кажемо, мирно и самоуверено, да наш крајњи одговор на многобројне, делом оправдане критике упућене више и чешће тзв. религиозним људима него религиозним идејама као трајном „богатом наслеђу” човечанства, *почива на вери*, овакав одговор је истовремено, парадоксално, и тачан и споран. Тачан је онда када долази од стварно религиозних људи (много мање од побожних људи) који своју стварну религиозност исказују и речима и понашањем, када показују, како толеранцију према сваком другом, супротном мишљењу (религијском, научном, политичком) тако и способношћу (умном и доживљајном) да другоме (ако треба) објасне (у границама могућег!) зашто су религиозни, и то управо на јудејски, хришћански или исламски начин (остајемо на монотеистичким религијама). Очеvidно је, дакле, да зрела вера монотеисте треба да почива на узнатредовалом степену личне индивидуације и/или обожења. „Благо теби ако ти ум у срцу почива” значи, постепен и мучан лични труд (али без претераног индивидуализма у смислу хипертрофије интелекта и самообмањивања ја-принципа) који води индивидуу на путу ка Л(л)ичности,

прелазећи из нижег *разреда* у виши, у сазнању да се онај последњи, највиши, никад не може достићи (бар док смо на Земљи). Отуда су истинска скромност, смиреност и смерност, одувек били највеће врлине у хришћанству, имајући за узор личност и дело Исуса Христа и његових светитељских следбеника (наравно, никада бројних). Не бих овом приликом улазио у осетљиво питање даљег усавршавања човека после смрти.²

Одговор паметном атеисти, биологу и научнику Ричарду Докинсу, своди се ипак и увек на веру, али *зрелу веру*.³ Већина примедаба, и повремено оштрих или ироничних напада на религију као такву, али још више на тзв. религиозне људе, на које упућује Ричард Докинс када говори и о појединцима у религијама и о њиховим институцијама – оправдане су утолико што је реч о човеку, слабом, крхком, веома несигурном *homo sapiens*, који се у страху и из страха свакодневно бори за опстанак, следећући нагону самоодржања.

Помињем, на крају ових излагања о стварно подстицајној књизи Ричарда Докинса *Заблуде о Богу*, моје уверење (и не само моје) да *сваки човек носи дубоко у несвесном скривеног „фанатичног човека“* (његово порекло је у већ помињаној, бескрајној слабости човека, најслабијег и истовремено најумнијег бића у природи). Под утицајем лошег васпитања у породици, под утицајем вапијућег сиромаштва, под утицајем немоћи обожења којем *сваки човек* тежи, она, у свима присутна клица фанатизма буја, доводећи до катастрофалних последица, како у животу појединог човека, његове уже и шире заједнице, тако и целог човечанства (ратови, нарочито страшни грађански и верски ратови, уништавање природе). Давно је неко рекао да је човек зао јер не може да постане добар! Остаје збиља у човеку само *вера* у Добро, Истинито и Лепо, како би упорним и доживљеним процесом индивидуације и/или обожења могао бар да се приближи оном врхунском Добру и Љубави кога зовемо Бог.

---

² О чему сам писао у књизи *Приближавање Богу*, или путем вере у реинкарнацију, о чему сам писао у књизи *Сјаро и ново хришћанство*. Вредно је увек поново се враћати на драгоцену књижицу Николаја Берђајева *О савршенству хришћанства и несавршености хришћанства*.

³ Не бих расправљао овом приликом о наводним речима Тертулијана (3. век): *credo quia absurdum est*, или речима Енрика Јосифа у XX веку: „Веровање без наде је највеће могуће усјање вере.”